

Magbaybay ay Di Biro¹

Resty Cena

Orthography

Isang pundamental na tanong tungkol sa orthography ng isang wika ang kung ano ang elemento ng wika na dapat itala ng orthography², at kung paano ito itatala (tingnan ang pagtalakay sa Sproat 2000). Sapagkat ang pangunahing layon ng orthography ay para makatulong sa episyenteng pagbasa at pagsulat, makatwirang ang yunit ng wika na pagtutuunan ng pag-usisa at gagabay sa pagbuo ng orthography ay iyong may pinakamalaking tulong sa pagbasa at pagsulat.

Isang gabay sa paghusga sa kahusayan ng isang orthography ang kalaliman ng orthography ("*orthographic depth*"). Sa mga orthography na ang iskrip ay alpabetiko, tulad ng Filipino, ang lalim ng orthography ay sinusukat ayon sa katapatan ng tambalan ng grapheme (letra at tuldik) at tunog. Kung ang tambalan ay sumusunod sa tuntuning "Isang tunog isang letra, at isang letra isang tunog" (tatawagin natin ang kahilingang ito na **isa-sa-isa**), ang orthography ay mababaw ("*shallow orthography*")³ o orthography na malinaw ("*transparent orthography*"). Ang kabilang-dako ay orthography na malalim ("*deep orthography*") o orthography na malabo ("*opaque orthography*"), at dito, hindi regular ang tumbasan ng grapheme at tunog, kaya hindi makasisiguro sa tamang bigkas kung ang titingnan lang ay ang mga letra at lalapatan ang salita ng simpleng tuntuning letra-sa-tunog. Tinatanggap na ang mababaw na orthography ay nakapagpapadali sa pagbasa at pagsulat.⁴

Isa sa pinakamalalim na orthography ang English⁵. Maraming tunog sa English ang may mahigit sa isang baybay, halimbawa, ang tunog na [k] ay may 12 baybay.

<i>Tunog</i>	<i>Baybay</i>
[k]	c cat
	k key
	ck tack
	ch chord
	cc account
	qu liquor
	q Iraq
	cq acquaint
	cu biscuit
	que mosque
	kk trekker
	kh khan

Ang kabaligtarang gawain–ang pagtatambal ng titik sa tunog–ay mayroon ding komplikasyon sa English. Maraming letra sa English ang may mahigit sa isang basa, halimbawa, <s>⁶ at <ss>. Hindi kapagdaka malalaman kung ano ang bigkas nito. At

dahil walang konsistensi ang tumbasan, mahirap bumuo ng mabisang istratedyi. Kailangang maisaulo na ang nasabing letra sa isang salita ay kabilang sa isa sa mga pangkat na may ganito o gayong basa.

<i>Baybay</i>	<i>Tunog</i>	
<s>, <ss>	[s]	song, ask, message, misled
	[z]	scissors, dessert, dissolve, Islam,
	[f~]	sugar, tissue, agression,
	[ʃ]	vision,
	∅	islet, aisle

Madaling makita na ang isang malalim na orthography, tulad ng English (at French), ay may hatid na karagdagang hamon sa pagbasa at pagsulat na hindi dala ng mababaw na orthography, tulad ng Italian at Spanish. Ngayon, malalim o mababaw ba ang orthography ng Filipino? Tungo sa pagsagot sa tanong na ito, tingnan natin ang orthography ng Tagalog.

Orthography ng Tagalog

May 21ng tunog (phone) at 20ng titik ang Tagalog. Ipinapakita sa ibaba ang tambalan ng mga tunog at titik.

Tunog

a	b	k	d	e	g	H	i	l	m	n	ŋ	'	O	P	r	s	t	u	w	y
a	b	k	d	e	g	H	i	l	m	n	ng		O	P	r	s	t	u	w	y

Titik

Paglabag sa "isa-sa-isa"

Sa itaas, makikita ang halos ulirang tambalan ng tunog at titik sa Tagalog. May ilang paglabag sa tuntuning **isa-sa-isa**. Una, ang tunog na impit sa lalamunan [ŋ] ay walang katumbas na titik. Sa halip na letra, tuldik na paiwa [] sa ibabaw ng sinusundang patinig ang ginagamit: <pili>, <hikà>, <suyò>. Dahil dito, epektibong nadagdagan ng limang marka ang listahan ng mga patinig: <à, è, ì, ò, ù>. Kailangang malaman ng nag-aaral na iba ang basa at may kakayahang magbago ng kahulugan ang may patinig na may tuldik, halimbawa: <sukà> laban sa <suka>. Dito ang impit, na isang tunog na segmental, na dapat isagisag ng isang markang segmental, ay isinasagisag ng tuldik, na isang markang suprasegmental. Nilalabag ng ganitong pagmamarka ang isang pundamental na katangian ng ulirang orthography: panatilihin sa isang level ng representasyon ang tambalan ng marka at tunog (Sproat 2000). Sistemang segmental ang Filipino, kaya ang mga tunog na segmental ay dapat lapatan ng segmental na marka.

Kung ang tunog-impit ay nabigyan o bibigyan ng sariling titik na segmental, halimbawa ng markang paiwa <'> (bilang *titik* hindi bilang tuldik), kaya ang mga salitang nagtatapos sa impit na tunog ay isusulat na ganito: <pili'>, <hika'> at

<suyo'>, lalo pang liliinaw ang orthography ng Tagalog. Ang tumbasan ng tunog at titik ay tulad nito:

Tunog

a	b	K	D	e	g	H	i	l	m	n	ŋ	'	O	P	r	s	t	u	w	y
a	b	k	D	e	g	H	i	l	m	n	ng		O	P	r	s	t	u	w	y

Titik

Sumusunod sa "isa-sa-isa"

Hindi gaanong nakaaabala sa tinginang paiwa ['] at hindi nito 'pinadudumi' ang teksto dahil sa dulo lang ng salita ito ipapakita.

Ang ikalawang pagtaliwas ng Tagalog sa ulirang orthography ay ang gamit ng dalawang titik – <ng>—bilang sagisag ng tunog na pailong na pangngala-ngala "velar nasal". Kung lalapatan ng isang titik ang phoneme na ito—gamitin natin ang titik na <ŋ> – ang tumbasan ay magiging isa-sa-isa, tulad nito:

Ulirang phonetic orthography ng Tagalog

Tunog

a	b	K	D	e	g	H	i	l	m	n	ŋ	'	O	P	r	s	t	u	w	y
a	b	k	D	e	g	H	i	l	m	n	ŋ	`	O	P	r	s	t	u	w	y

Titik

Ang ganitong ortography na batay sa (*allo*)*phone* (hindi sa phoneme) ay tinatawag na **phonetic orthography**. Isang ulirang phonetic orthography ang Tagalog kung isasagawa ang dalawang panukala sa itaas.

Tingnan natin ang orthography na ito. Ang unang bersiyon sa ibaba ay ang salin sa lumang Tagalog mula sa orihinal na Baybayinng Ave Maria sa Doctrina Christiana. Ang ikalawang bersiyon ay alinsunod sa "ulirang" phonetic orthography ng Tagalog. Sa bersiyon sa ulirang orthography, inalis ang mga kudlit, ipinakikita ang sagisag ng impit na tunog, at pinalitan ang digrapong <ng> ng <ŋ>.

Teksto sa Sinaunang Tagalog

Abá Ginoó Mariya, matuwâ ka na, napupunô ka nang garasiya. Ang Panginoóng Diós (ay) nasa iyó. Bukód kang pinagpalà sa babaying lahá. Pinagpalà namán ang iyóng anák si [H]esús. Santa Mariya, iná nang Diyós, ipanalangin mo kamíng makasalanan ngayón at kung mamatáy kami. Amén [H]esús.

Teksto sa Ulirang Phonetic Orthography ng Tagalog

Aba Ginoo Mariya, matuwa' ka na, napupuno' ka nan garasiya. An Panjinoon Dios (ay) nasa iyo. Bukod kan pinagpala'sa babayin lahat. Pinagpala' naman an iyon anak si [H]Jesus. Santa Mariya, ina nan Diyos, ipanalanin mo kami makasalanan ngayon at kun mamatay kami. Amen [H]Jesus.

Ang punto ng pagsasanay ay kung "maayos sa mata" ang lumalabas na teksto sa phonetic orthography. Ano sa palagay ninyo? (Bigyan ng pataan ang bagay na asiwa tayo sa ano mang hindi pa nakakasanayan.)

Sa phonetic orthography, ang mga tunog na nilalapatan ng titik ay ang mga phone o di makabuluhang tunog. Sa Tagalog, ang mga tunog na [e] at [i] ay hindi makabuluhan sapagkat hindi sila naghuhudyat ng pagbabago ng kahulugan. Gayon din ang mga tunog na [o] at [u]. Mga halimbawa:

babae – babaing (Hindi nagbabago ang kahulugan ng ugat
suklob–sukluban kahit magkaiba ang kanilang anyo)

Ang bagay na ang mga titik <e, i> at <o, u> ay tumutumbas sa mga element sa mahigit sa isang level ng representasyon ng wika: phonetic at phonemic, ay isang paglabag sa katangian ng ulirang orthography (Sproat 2000). Dahil sa paglabag na ito, sa phonetic orthography, malamang mangyari na ang isang *morpheme* ay magkaroon ng mahigit sa isang anyo, halimbawa na nga, ang "babae" ay may mga anyong <babae> at <babai>.

Sa nagsisimulang bumasa at sumulat, isang karagdagang pasanin ang mga salitang pabago-bago ang anyo. Iisipin niya kung aling pagbabago ng anyo ang nagbabago o hindi nagbabago ng kahulugan, at kailan o saan nagbabago ang anyo. Samakatwid, para mapadali pa ang pagsulat at pagbasa, kailangang iwasan ang ganitong magkakaibang marka na hindi naghuhudyat ng magkaibang kahulugan. Ang mga tunog na lalapatan ng titik ay iyon lang mga makabuluhang tunog. Ang orthography na sumusunod sa patakarang ito ay tinatawag na **phonemic orthography**. Nasa ibaba ang phonemic orthography ng Tagalog. Ang mga tunog na [i] at [e] ay tinutumbasan ng letrang <i>, at ang mga tunog na [u] at [o] ng letrang <u>. Ngayon ang alpabeto ay may 19 tunog na tinutumbasan ng 19 letrang Simple at ulirang orthography.

Phonemic Orthography ng Tagalog

Makabuluhang Tunog

a	b	k	d	e	G	h	i	l	m	n	ng	'	O	P	r	s	t	u	w	y
a	b	k	d	e	G	h	i	l	m	n	ng	ˆ	O	P	r	s	t	u	w	y

Titik

Sa orthography na ito, hindi na pag-aalinlangan kung ang baybay ay <o> o <u> at <e> o <i> sapagkat inalis na ang mga letrang <o, e>, halimbawa, <buuin>, hindi <buoin>; <babai> hindi <babae>. Baybay ang tinutukoy dito, hindi bigkas. Ang <buuin> ay babasahin gaya ng nakaugalian: [buuin] o [buoin]; ang <babai> ay [babai] o [babae]. Sinusunod pa rin ang tuntuning isa-sa-isa, pero ang tinutukoy na tunog ay iyong mga makabuluhan.

Ang teksto ng Ave Maria sa phonemic orthography ay tulad nito:

Phonemic orthography

Aba Ginuu Mariya, matuwa' ka na, napupunu' ka na ng garasiya. Ang
Paninuun Dius (ay) nasa iyu. Bukod ka ng pinagpala' sa babayin lahat.
Pinagpala' naman ang iyun anak si [H]isus. Santa Mariya, ina ng
Diyus, ipanalarin mu kami ng makasalanan ngayun at kun mamatay
kami. Amin [H]isus.

Bilang paglalagom, narito ang mga pagbabago para maging ulirang orthography ang Tagalog/Filipino:

Para maging ulirang **phonetic** orthography

- (i) Paglapat ng titik (<' >) sa makabuluhang tunog na impit (/').
- (ii) Paglapat ng isang titik (<K>) sa makabuluhang tunog na pailong na pangngala-ngala (/K/) na isinusulat sa kasalukuyan na <ng>, at

Dagdag na pagbabago para maging ulirang **phonemic** orthography

- (iii) Paglapat ng isang titik <i> sa mga allophone na [i] at [e], at ng titik na <u> sa [o] at [u].

Isang hindi ikasusulong ng phonemic orthography ay ang kaasiwaang dala ng pagbabago, halimbawa: *leeg>liig, oo>uu*. Pero ang kaasiwaan ay sa simula lang. Isang mainam na katwiran kung bakit mabuting piliin ang phonetic orthography ay ang *napipintong* pagtanggap sa [i], [e], [o], at [u] bilang makabuluhang tunog, dala ng panghihiram ng mga salita, halimbawa: *misa ~ mesa*, at ang halos mga minimal pair na *pari' ~ pare, kuta' ~ kota, poso ~ puso*, at ilan pa.

BALIKAN natin ang pangunahing layon ng orthography: sa pagbasa, episyenteng pagkilala sa saligang anyo "*base form*" ng morpheme, at sa pagsulat, episyenteng pagsalin ng kahulugan ng morpheme sa mga marka o letra. Habang nasa isip natin ito, pansinin ang mga tambal na salita sa ibaba. Alin ang mas madaling intindihin ng isang nag-aaral bumasa, ang mga salita sa kaliwa o ang mga salita sa kanan?

taumbahay	taong-bahay
bukambibig	bukang-bibig
labimpito	labing-pito

Hindi natin masasagot ang tanong nang tiyakan hangga't hindi tayo gumagawa ng eksperimento. Pero mapapangatwiran na madaling maiintindihan na ang tinutukoy sa unang halimbawa ay "tao ng bahay", isang kahulugan na mas malapit sa anyong <taong-bahay> kaysa <taumbahay>. Para makuha ang kahulugang mula sa "taumbahay", kailangan kalasin ang epekto ng *assimilation*: palitan ang <m> ng <ng>, at ibaba ang <u> sa <o>. Sa ganitong pagbaybay, nagkakaroon ng iba pang anyo ang isang salita⁷.

Ang sistem na pinapaboran ang mga anyo sa kanang hanay sa itaas ay tinatawag na **morphemic orthography** o "*morpheme-based orthography*": Isang kahulugan (o morpheme), isang anyo; isang anyo, isang kahulugan⁸. Hangga't maaari, isa lang ang baybay ng isang morpheme sa lahat ng kapaligiran. Sa dulong na ito, hindi itinatala ang mga pagbabago sa anyo na dala ng mga prosesong *assimilation*, *deletion*, *metathesis*, *concatenation*, *reduplication*, atbp., kaya walang pagbabagong kailangang kalasin sa pagbasa.

<i>Panukala</i>	<i>Variant</i>	
gayon pa man	gayonpaman	(concatenation)
atipan	aptan	(metathesis)
dakipin	dakpin	(vowel elision)
nakakabaliw	nakababaliw ⁹	(reduplication ng pantig)
halo-halo	halu-halo	(reduplication ng ugat)
batang-bata	batambata	(assimilation)

Ang *assimilation* (pakikibagay ng isang tunog sa isang katangian [*point of articulation, voicing*] ng sumusunod na tunog) ng [ŋ] ay makikita rin sa unlapian nakinasasangkutan ng mga panlaping nagtatapos sa *-ang* (hal., *sing-*, *pang-*, *mang-*). Kahit man at sa pagbigkas ay maaaring karaniwan ang asimiladong tunog¹⁰, sa pagbasa makatutulong na isang anyo lang ang panlapi, at ito ang saligang anyo (*pang-*, *mang-*, *sing-*).

<i>Panukala</i>	<i>Variant</i>	
pangbahay	pambahay	pamahay ¹¹
pangpukpok	pampukpok	pamukpok
pangtanda	pantanda	pananda
pangsun-dot	pansundot	panundot
mangbambo	mambambo	*mamambo
mangdukot	mandukot	*manukot
atbp.		

May mga pagkakataon na hindi lumalapat ang panukalang tuntuntin na isulat nang buo ang panlapi. Halimbawa, ang *mang + pasko* ay hindi maisusulat na **mangpasko*, sapagkat, una na nga, hindi tinatanggap ang anyong ito.

	<i>Assimilation</i>	<i>Assimilation/Deletion</i>
*mangpasko	*mampasko	mamasko
*mangbahay	*mambahay	mamahay
*mangbuhay	*mambuhay	mamuhay

Interesante at nakapagtataka ang mga anyong ito, sapagkat sa palabuuan, karaniwan at higit na maraming kaso ang sanib ng buong saligang anyo (hal., mang + {ugat}), kaysa anyo na dumaaan sa mga proseso, pero sa mga halimbawa sa itaas ang tinatanggap ay iyong nagdaan sa mga prosesong assimilation at deletion.

Ang ganitong mga eksepsiyon ay nagpapakomplikado sa orthography sapagkat kailangang sumangguni sa labas ng orthography—sa leksikon para makuha ang tamang anyo. Ang ibig sabihin, isinasaulo nating isa-isa ang tamang anyo (ng mga eksepsiyon). Halimbawa, kinakabisa natin na puwede ang *mangdukot* pero hindi ang **mangpasko*, na maaari ang *mamasko* pero hindi ang **mamako* (*mang+pako*), atbp.

Gayonman, sa pamimili ng isang anyo para kumatawan sa morpheme, makatwirang piliin ang anyong diasimiletyed, sapagkat nakalilitaw ito sa lahat ng lugar (liban sa ilang eksepsyon, gaya ng ipinakita sa itaas). Mas maraming unlapian na hindi nagbabago ng anyo, halimbawa, kapag kumakabit sa ugat na nagsisimula sa mga tunog na [g, ' h, l, r, s, w, y]. Ilang halimbawa:

panggisa, pangkuskos, pang'abay, panghila, panglala, mangreto,
pangsamyo, pangwakas, pangyabang

Gayon din, sa pagbasa magiging malinaw ang balangkas ng mga salitang binubuo ng inuulit na pantig kung hindi asimiletyed ang [ŋ] ng unang pantig, halimbawa:

<i>Panukala</i>	<i>Variant</i>
dingding	dinding
singsing	sinsing
pangpang	pampang
atbp.	

Mahalagang isipin na hindi sinisira ng morphemic orthography ang prinsipyong "*phonological faithfulness*." Ang mga anyo na batay sa morpheme (*taong-bahay*) ay tapat pa rin sa tunog ng wika. Ang pinipigil ay ang paglayo ng anyo ng halaw na salita sa saligang anyo o base form ng mga sangkap ng salita.

Simpleng Tuldikan

Sa pagbasa, ang mga kudlit (diacritic mark) ay humihingi ng sariling pansin. Halimbawa, ang < à > ay may dalawang katuturan na kailangang paghiwalayin: ang segment na <a> at ang tuldik. Dahil dito, ang paggamit ng tuldik ay iniwasan hangga't maaari.

Sa Tagalog/Filipino, may tatlong tuldik na ginagamit: paiwa<'>, na sumasagisag sa impit na tunog, pahilis<'>, na sumasagisag sa diin (stress), at pakupya <^>, na sumasagisag sa sabay na diin at impit. (Pansinin na sa pakupya, magkakabit ang suprasegmental na diin at segmental na tunog impit sa isang markang diacritic.) Paano masisimplihan ang tuldikan? Maaalis natin ang paiwa at pakupya kung, una-una, bibigyan ang impit ng sariling sagisag, gaya ng panukala, na siya naman dapat sapagkat isang makabuluhang tunog ito. Kapag sinunod ito, maipapahayag sa isang tuntunin ang pagsasagisag ng diin sa mga salitang ugat:

TUNTUNIN SA TULDIKAN NG MGA SALITANG-UGAT

Ipakita ang diin (tuldik na pahilis) kung ang diin ay nasa huling pantig.

Kung walang markang diin ang salita, ang diin ay nasa pangalawa sa huling pantig. Isang eksepsiyon na "*well-defined*" ang mga ugat na sarado ang dalawang huling pantig (nagtatapos sa katinig, o may tabas na cvc.cvc ang ugat), na dito ang diin ay nasa huling pantig, halimbawa, *bagsak*, *baligtad*².

Ngayon, sa ulirang orthography, na may sariling marka ang impit, isang tuldik lang sa halip na tatlo ang gagamitin. Ito ang pahilis na sumasagisag sa diin, at sa isang lugar lang makikita—sa huling pantig. Halimbawa:

Ipakita ang diin kung nasa huling pantig

batá "to bear"

tubó "sugar cane"

Ang mga salita sa ibaba ay hindi kailangang markahan ng diin sapagkat ang diin ay nasa pangalawa sa huling pantig.

Hindi ipapakita ang diin kung nasa pangalawa sa huling pantig

bata' "child"

bata "robe"

tubo' "profit"

tubo "pipe"

Sa ibaba, makikita ang isang teksto na ang mga initimang salita ay nasa sinimplehang tuldikan (at ang impit ay may sariling letra: <'>). Nilimitahan ang konteksto para hindi mahulaan ang tinutukoy na mga salita. Makikita na sapat ang (i) tudlik sa huling pantig at (ii) ang 'letrang' impit para mapagsino ang tuldikan ng mga initimang salita. Ang punto dito ay sapat na ang isang tuldik para makilala ang tinutukoy na mga salita.

Sinimplihang tuldikan:

Bibili si Ben ng **tubo** at **tubó**; gusto niyang dumami ang kanyang **tubo'**.

Sa daan, hindi niya nabatá na nakita ang **bata'**sa tabi ng **bata**.

"**Siga'**", sabi ni Ben, "**Sigá'** ka na."

"**Gabi** mamayang **gabi**," sabi ng bata.

"**Baká baka**," sabi ni Ben.

Nilagyan ni Ben ng **suka'** ang **suka** ng bata, bago siya umalis.

Bahagi ng tuldikan ang pagmamarka sa haba ng patinig "vowel length" na nagaganap sa pagbabago ng gramatikang uri (hindi pagbabago ng kahulugan ng salita). Sa mga halimbawa sa ibaba, ginagamit natin ang tuldik na pahilis bilang marka ng haba.

<i>Ugat</i>	<i>Pandiwa</i>	<i>Pang-uri</i>
ani "harvest"	anihin "to harvest"	ánihin "ready to harvest"
pitás	pitasin	pítasin

Hindi kailangang ipakita ang haba sapagkat malinaw sa diskurso kung pandiwa o pang-uri ang gamit ng salita.

Anihin mo na ang palay; baka mabaha pa.
Gapasin ang *anihin* na; iwanan ang hindi pa.
Marami ang *pitasin* kaysa hindi pa.

Sa English, may ganito ring kontrast, halimbawa: *pérfect* (a) – *perféct* (v), *próduce* (n) – *prodúce* (v). Hindi ipinapakita sa karaniwang teksto ang diin.

Gayon man, bilang tulong sa mga nag-aaral, ipakita ang diin sa lahat ng dapat na lugar sa mga babasahing pampaaralan.

HINDI uliran pero simple ang kasalukuyang orthography ng Tagalog. Sinabi ng isang banyagang lingguwista¹³:

"Filipinos are blessed with one of the most nearly perfect alphabets in the world. Don't make the mistake of changing your alphabets. Don't imitate the mistakes of English with all the complexities of the spelling system."

Orthography ng Filipino

Binago ang orthography ng Tagalog noong 1976 (at tinawag ang wika na Filipino). Dinagdagan ang 20ng letra ng Tagalog ng 11ng letra: < c, ch, f, j, ñ, ll, q, rr, v, x, z >. Noong 1987, tinanggal ang mga kambal-katinig na < ch, ll, rr > sa katwirang ang mga letra sa mga kambal-katinig na ito ay nasa alpabet na ng Tagalog. Ang layon sa pagdagdag ng mga letra ay para makatulong sa "intelektuwalisasyon" at "modernisasyon" ng wika.

Tagalog + < c, f, j, ñ, q, v, x, z >= Modernays at Intelektwalays na Filipino

Masasabing may pagkasimplistik ang pahayag na ito. Unang-una, ang pagdagdag *per se* ng mga letra sa alpabeto ay hindi kapagdaka magtataas sa wika sa antas na intelektwalays. Intelektwalays ang isang wika, ayon kay Sibayan (1991), kung ginagamit ito sa tinatawag na mga "*controlling domains*," tulad ng pamahalaan, edukasyon, propesyon, kalakalan, panitikan. Wala sa baybay ng mga salita kundi nasa tiwala ng nagsasalita na gamitin ang wika sa mga talakayan na humihingi ng presisyon, lalim, at lawak ng pag-iisip ang pagiging intelektwalays ng isang wika. Sa mga talakayan tungkol sa isyung ito, walang paliwanag o katibayan na naihain na kung orihinal ang bihis ng mga salitang hiram, gagamitin na ang mga salita sa mga larangan na nabanggit, at magiging intelektwalays na ang alpabeto at wika.

Ikalawa, ang konsepto na "modernays", lalo pa't kung ang pagmodernays ay kosmetik dahil dala lang ng pagdagdag ng mga banyagang letra, ay walang kabuluhang naiaambag sa husay ng wika sa ano mang gamit ng wika. Sabihin nang modernays ang mga salita sa unang hanay sa ibaba, ano naman ang maitutulong ng mga ito sa pagkatutong bumasa at sumulat, (lalo pa nga't nagpapalabo ng orthography ang ganitong baybay).

<i>Modernays?</i>	<i>Di Modernays?</i>
varayti	barayti
jornal	dyornal
ziper	siper
forensic	porensik

Sapagkat hindi maipagtatanggol ang pormula sa itaas, walang dahilan para hiram ang mga letra/tunog. Pero nakakaunsiyami na walang paliwanag kung bakit ang panghihiram ng titik at tunog ay makapagpaparunong sa Filipino–liban sa isa. Eksepsiyon ang sipi sa ibaba:

"Ang pagdagdag ng nasabing walong letra sa alpabeto ng WPP [Wikang Pambansa ng Pilipinas—rnc] ay magpapadali sa panghihiram ng mga salitang kailangang hiram para mapayaman, mapaunlad at maging epektibo at modernisado ang WPP. ... makatutulong nang malaki ang mga letrang ito sa pagbabaybay nang angkop na mga salita sa WPP dahil may mga tunog na kinakatawan ng mga letrang ito na hindi makakatawan nang husto ng mga ibang letra sa alpabeto." (Ernesto Constantino, *Symposium sa Repormang Orthograpiko*, Pampleto ng Surian ng Wikang Pambansa, 1985, p. 6).

Ganito ang intindi ko sa sipi sa itaas:

(i) May mga *salitang*¹⁴ kailangang hiram para mapayaman, mapaunlad, at maging epektibo at modernisado ang WPP.

(ii) Mapapadaling hiram ang mga salitang ito kung hihiram ang

kanilang baybay sapagkat may mga tunog ang mga letra nito na wala sa Tagalog.

(iii) Hihiramin ang mga letra at ang mga tunog na kinakatawan ng mga letra.

Samakatwid, kung ang batayan ng panghihiram ng letra ay dahil sa walang katumbas na tunog sa Filipino:

(i) Hindi kailangang hiram ang <ñ>, <q>, at <x> sapagkat may mga tunog ang Filipino na katumbas ng mga letrang ito¹⁵.

(ii) Hindi kailangang hiram ang <c> sa basang [k] (hal., "carbon") sapagkat bahagi ng alpabetong Filipino ang titik na <k>. Pero may basa ang <c> na [tʃ] ("cello") at [ʃ] ("special"), mga tunog na wala sa Filipino. Sa ganitong pagkakataon, kung susundin ang panukala, hihiramin ang letrang <c> at ang mga tunog nito na hindi <k>.

(iii) Hihiramin ang mga letra/tunog na <f>, <v>, <j>, at <z>¹⁶.

Sa ganitong paraan, sinasabing mapapadali ang panghihiram ng mga salitang banyaga tulad ng "Filipino", "velvet", "jargon", "zebra", at mga katulad. Walang paliwanag o patunay na madaling hiram ang "velvet", halimbawa, kung babaybayin at bibigkasin na "velvet" kaysa kung babaybayin at bibigkasin na "belbet". Bakit kailangang hiram ang **tunog**?¹⁷ Mahalagang maipakita na kailangang hiram ang tunog, sapagkat *kung hindi hihiramin ang tunog, walang dahilan para hiram ang letra*.

May isang malakas na dahilan kung bakit sa pagreporma ng orthography, hindi dapat isangkot o umasa sa panghihiram ng tunog: mahirap itong magtagumpay. Ang dahilan ay sapagkat ang palabigkasan ay isang sistem na mahigpit na sarado: pinangangalagaan nito ang sarili laban sa mga mapanlansag na impluwensiya. Bihirang mabutas ang sistema at magpalusot ng ibang element. Sa mahigit na 350 taon na nagtabi ang Tagalog at Spanish, wala ni isang tunog na nahiram ang Tagalog mula sa Spanish. Hindi nahiram ang [f], [v], [z], [ʃ], at ang mga *bilabial fricatives*.

Kung ipapatupad ang panukalang panghihiram ng letra at tunog, maaabala ang pagkatutong bumasa at sumulat ng mga bata. Isang pangangailangan sa mabilis na pagtutong bumasa at sumulat ang "phonological awareness" (Zalorsky, et al. 2009), na natatamo ng mga bata bago pa man pumasok sa eskuwelahan. Bago nila matutuhan ang titik na katumbas ng isang tunog, halimbawa, ang titik na <p>, kailangan munang alam nila na ang tunog na [p] ay kinakatawan sa phoneme na /p/; ibig sabihin, alam nila na ang [pasa], [basa], at [masa], halimbawa, ay magkaiba ang kahulugan dahil sa magkakaibang unang phoneme. Mahirap magkaroon ng *phonological awareness* ang mga bata sa mga tunog [f, v, j, z] sapagkat wala silang sapat na karanasan sa mga tunog na ito bilang makabuluhang tunog. Hindi nila

naririnig ang pagkakaiba sa bigkas ng [siper] at [ziper], at kung napapansin man paminsan-minsan ang pagkakaiba, hindi naghuhudyat ng magkaibang kahulugan ang magkaibang bigkas.

Kung iisipin, wala namang salitang banyaga na mahirap hiram. Kung walang katumbas na tunog at letra sa Filipino, lalapatan at lalapatan ang banyagang salita ng tunog at letra ayon sa palatunugan at palabaybayan ng Filipino. Pinapalitan ang mga tunog na [f, v, j, z] ng [p, b, dy, s]. Mahirap labanan ang puwersa ng katutubong palabigkasan. Kapag sinunod ang pagdagdag ng mga banyagang letra, sa sandaling ipakilala ang mga letra sa eskuwelahan, magiging komplikado ang orthography sa isip ng mga bata sapagkat magkakaroon ng mga halimbawa ng isang basa na may mahigit na isang sulat, halimbawa:

Isang basa	Dalawang sulat	
[s]	<s>, <z>	sobra, zebra
[p]	<p>, <f>	pareho, forensic
[b]	, <v>	bista, vista
[dy]	<dy>, <j>	dyaryo, jargon

Sa mga bata na nagsisimulang mag-aral, hindi problema na bigkasin at isulat ang *sibra* o *belbet*; sa kanila, mga bagong salita iyon, tulad ng iba pang mga bagong salita. Tayong sanay ang mga mata sa banyagang baybay ay maaaring mamalik-mata sa unang tingin sa isina-Filipino na baybay, pero gunitain na ang pangunahing layunin ng orthography ay pagsulong sa kasanayan ng mga nag-aaral bumasa at sumulat.

Samakatwid, walang pakinabang na maidudulot—o hindi naipaliwanag o napatunayan ang pakinabang—ang panghihiram ng mga letra at tunog. Ang kahihinatnan ng panghihiram, batay sa mga establisadong kaisipan, ay ang paglabo ng orthography, na may pangakong magpabigat ng dalahin ng mga bata. Kung gayon, kung (i) makapagpapabagal ang panghihiram sa pagkatutong bumasa at sumulat, at (ii) pinapalitan din naman ang mga tunog ng hinihiram na mga letrang <f, v, j, z>, bakit hihiramin pa ang mga letra at tunog na ito?

Ang mga konsiderasyong ito marahil ang nasa isip ni Alfonso Santiago nang isulat niya:

*"Malaking gulo ang idudulot nito sa palabaybayang Filipino. **Kapag ginamit sa mga karaniwang salita ang mga letrang "c, f, j, ñ, q, v, x, z", maaari nang baybayin ang mga hiram na salita ayon sa palabaybayang Kastila at English. [Diin sa orihinal] ... Mahalagang isaisip ng mga iskolar ng wika ang panganib na ito bago magmungkahing gamitin na sa mga karaniwang salita ang mga letrang "c,f,j, ñ, q, v, x, z". (Mga Tanong at Sagot tungkol sa Alpabeto at Patnubay sa Ispeling ng Wikang Filipino, pampleto ng Komisyon sa Wikang Pilipino, 2000, p. 14. Sinulat ni Alfonso Santiago)¹⁸.***

Sa aking palagay, hindi ang pagpapayaman ng orthography ang dapat tutukan para maintelektwalays ang wika, kundi ang pagpapayaman ng mga konsepto sa maraming larangan ng pag-iisip, at ang pagpapalawak ng bokabulari ng mga nagsasalita. Kapag ganito ang pagsasabi natin sa ating hinahangad, makikita natin na hindi naman kailangan na ang pangalan ng mga konsepto na hihiramin ay maybaybay at tunog ng banyagang pangalan. Istandardisasyon sa pagpapangalan sa mga bagong diwa, maging hiram o gawang-lokal, ang kailangan. Ang istandardisasyon ay kailangang tungo sa simpleng orthography.

Pakinabang Pa sa Ulirang Orthography

Isang di laging nababanggit na pakinabang sa ulirang orthography ay ang bagay na mahusay na batayan ito ng komputerays na sistema ng pagbasa ng tekstong "*text-to-speech system*." Sa wikang may mababaw na orthography, tulad ng wikang Filipino, simple ang algoritmo sapagkat tiyak at deretso ang tumbasan ng titik at tunog. Sa wikang may malalim na orthography, tulad ng English, masalimuot ang algoritmo dahil sa ang mga letra ay may mahigit sa isang basa at ang tamang basa ay nangangailangan ng impormasyong labas sa orthography—kailangan ang madalas na dalaw sa diksyonari. Mahalaga ang ganitong komputerays na sistema para sa mga may kapansanan ang mata, o sa mga pagkakataong praktikal ang makinig kaysa bumasa.

Isa pang komputerays na sistemang makikinabang nang malaki sa ulirang orthography ang tinatawag na "*speech recognition system*." Kung ang orthography ay may katangiang "isang bigkas isang sagisag," malaki ang pag-asang mapipira-piraso ang daloy ng tunog para malapatan ang bawat piraso ng letra, at mabuo ang tamang salita at pangungusap. Kritikal na hakbang ang pagtatala ng tunog sa tamang orthography tungo sa mekanikal na pagsasalin ng mga wikang Filipino sa isa't isa.

Ang tulong na maibibigay ng simpleng orthography sa pagbuo ng mga mekanikal na sistema ng salitaan ay isa pang malakas na katwiran para panatilihin o pag-ibayuhin pa ang pagiging uliran ng orthography ng mga wikang Filipino. Hindi magtatagal, tatangkain nating gumawa ng ganitong mga sistema. Isaalang-alang ang konsiderasyong ito sa pagbabago sa orthography.

Panukalang Gabay sa Pagbaybay

Sa bahaging ito, magpapanukala tayo ng mga gabay sa pagbaybay ng mga salita sa Filipino. Ang tinutukoy natin ay *baybay* hindi *bigkas*. Ang baybay na <*taong-bahay*> ay maaaring bigkasin na [*taong bahay*] o [*taumbahay*].

Sa pagbuo ng mga gabay, igagalang natin ang pundamental na layon ng orthography: padaliin ang pagkilala sa mga sangkap ng salita. Sa pagsasaad ng mga gabay, dalawang pamamaraan ang susundin:

- (i) Ibatay ang kondisyon ng gabay sa anyo at tunog ng mga sangkap ng salita, hindi sa katangian o konsiderasyong labas sa phonology at morphology.

(ii) Tiyak at malinaw ang kasakupan ng kondisyon, para maiwasan ang magkakaibang interpretasyon o ang pag-uulik-ulik na gamitin ang gabay.

Maraming mahuhusay na panukala sa *Gabay sa Ispeling* at *Gabay sa Editing sa Wikang Filipino (tuon sa pagbaybay)*, dalawang publikasyon ng Sentro ng Wikang Filipino, at *Gabay sa Orthography ng Wikang Filipino (2009)* ng Komisyon sa Wikang Filipino. Sisikapin nating kimpalin sa ilang pagsasaad ang mga kaisipan sa mga dokumentong ito, habang sinasamahan ng ilang pagbabago.

Panlahatang Tuntunin sa Pagbaybay

Isang titik isang tunog, isang tunog isang titik, liban na lang kung ang pagsunod dito ay makasisira sa saligang anyo "base form" ng makakahulugang sangkap ng salita.

Ang tuntunin ay sumusunod sa phonetic at morphemic orthography.

Ang mga panukalang gabay sa pagbaybay sa ibaba ay manipestasyon ng panlahatang tuntunin sa itaas. Isinasaad ang mga gabay sa pinakamalakas na anyo, para madaling makita ang kainaman o kapansanan ng mga panukala.

<i>Mga Halimbawa ng Pagbaybay</i>	<i>Panukala</i>	<i>Variant</i>
1. Iwasan ang mga anyong dumaan sa mga proseso na nagbabago ng anyo		
<ul style="list-style-type: none"> • Ugpungan ng mga salita¹⁹ • Assimilation sa tambalang salita • Assimilation sa panlaping nagtatapos sa <i>-ng</i> • Pagkaltas ng tunog • Lipatan ng tunog (metathesis) • Pag-uulit ng pantig sa pagbuo ng ugat • Pag-uulit ng pantig sa impleksiyon • Monophthongization 	gayon pa man taongbahay pangbambo dakipin kaniya atipan tungtong makakakuha mayroon	gayonpaman taumbahay pambambo dakpin kanya aptan tuntong makakukuha meron
2. Iwasan ang paggamit ng gitling. <ul style="list-style-type: none"> • Huwag paghiwalayin ng gitling ang mga inuulit na ugat o bahagi ng ugat. (Ituring na panlapi ang reduplication.) • Panatiliing magkahiwalay na salita ang tambalan na pinag-uugnay ng <i>-ng</i> • Gayon din, huwag gamitan ng gitling ang reduplication ng buong salita na pinag-uugnay ng <i>-ng</i>. (Ang <i>-ng</i> ay tulad ng <i>na</i> sa <i>mabait na mabait</i>, na hindi isinusulat na <i>mabait-na mabait</i>.) 	lakilaki, balibaliktad dalawang daan, labing pito, isang katlo, dalagang bukid malaking malaki	laki-laki, bali-baligtad dalawang-daanlabing-pito, isang-katlo malaking-malaki

<i>Mga Halimbawa ng Pagbaybay</i>	<i>Panukala</i>	<i>Variant</i>
<ul style="list-style-type: none"> Huwag gamitan ng gitling ang unlapian kahit na ang 'ugat' ay salitang pantangi. Huwag ihiwalay ng gitling ang panlaping <i>ika-</i> Sa halip na gitling, tuldik na paiwa ang gamitin para irepresenta, sa unlapian, ang impit na tunog sa unahan ng ugat na nagsisimula sa patinig. Ang mga panlaping <i>pa-</i>, <i>ma-</i>, <i>pa-</i>, at <i>di-</i> ay hindi inihihwalay ng gitling. Ang pinaikling <i>di</i> (mula sa <i>hindi</i>) ay hiwalay na salita 	<p>tagaMaynilamagPAL, iLBC, inLBC, paMaynila</p> <p>ika3, ikaapat (Pansinin: 3rd)</p> <p>mag'alis, may'ari</p> <p>pakaliwa, mamalaki, gabundok, dikulor, dikahon</p> <p>di biro, di naman biro</p>	<p>taga-Maynilamag-PAL, i-LBC, in-LBC, pa-Maynila</p> <p>ika-3</p> <p>mag-alis, may-ari</p> <p>ma-malaki, di-kulor</p> <p>di-biro, di-naman biro</p>
3. Kailan ginagamit ang gitling? Gamitin ang gitling sa tambalang salita kung may nawawalang impormasyon sa pagitan.	bahay-bata, bahag-hari, hampas-lupa, urong-sulong, Fe Go- (maybahay n) Reyes	
4. Kapitalaysin ang mga pangalang pantangi, pati sa unlapian.	kaTagalogan,	katagalogan
5. Pag-isahin ang baybay ng <u> at <o>sa dulo ng salita, kasama na ang mga salitang inuulit. Gamitin ang <o>.	sangpo, isyo, halohalo, batobato	sangpu, isyu, halu-halo, batu-bato
6. Sa paggamit ng <d> at <r>, gamitin ang <d> sa lahat ng lugar. Liban kung naghuhudyat ng ibang kahulugan	ako din, madami madikit - marikit	ako rin, marami
7. Iwasan ang <e>at <o>liban sa huling pantig ng salita.	diskarga, pulitiko, kumpitasyon, uligarko, upisyal,	deskarga, , politiko, kompetisyon, oligarko, opisyal
8. Sa mga salitang nagtatapos sa <e> na hinuhulapian, gamitin ang <i> sa lahat ng pagkakataon.	sinihan, basihan,	sinehan, basehan
9. Ang <i>-iya</i> ay baybayin na <i>-ya</i> , ang <i>-uwa</i> na <i>-wa</i> . Liban kung ang ugat ay magiging isang pantig.	syansye, usansya, bwitre, bwisit niya, siya, Diyos, kaniya, tuwid, katuwiran	siyansiye, usansya, buwitre, buwisit nya, sya, Dyos, ka[nya], twid, ka[twir]an

Sa madali't sabi, igalang ang anyong kanonikal ng mga (sangkap ng) salita at ang mga puwersa at kakilingan ng balarila ng wika. Ipagwalang-bahala lang kung talagang malaki ang pakinabang, sapagkat malaki ang gastos na subain ang wika²⁰.

Sa pagtuturo, madalas na ibibilin sa nag-aaral na ang mga tuntunin ay para magkaisa sa pagsulat, pero ang mga salita ay maaaring may mahigit sa isang bigkas (hal., *istado* at *estado*, *nakakasawa* at *nakasasawa*). Lalong ipakadiin na ang nakagawiang bigkas ng isang komunidad ay tama.

Pagbaybay ng mga Hiram na Salita

Kapag napagpasiyahan na ang isang banyagang salita ay hihiramin:

(i) Bigkasin at baybayin sa orihinal na 20 letra ng Filipino ang hiram na salita, halimbawa: porum, barayti, dyaket, atbp.

(ii) Liban sa:

(a) mga salitang pantangi (Cruz, Venezuela, Magna Carta, Doctrina Christiana, English, German, atbp.) at

(b) mga salitang may teknikal na kahulugan sa iba't ibang larang ng kaisipan (halimbawa, geisha, kibbutz, habeas corpus, joie de vivre, leitmotif, nitrobenzene), na babaybayin sa orihinal para ipakitang banyaga ang salita.

Ang layon ng (i) ay para hindi lumabo ang orthography ng Filipino (halimbawa, hindi magkaroon ng dalawang titik ang isang tunog). Tungkol sa (ii)(b), mahalagang makilala ng bata na ang isang salita ay banyaga, para noon ay maisama niya ang salita sa kaniyang “banyagang bokabulari”—mga salitang hindi sumusunod sa pagbaybay at pagbigkas ng likas na mga salita. Mamarkahang banyaga ang salita, liban kung ito ay (i) pangngalang pantangi, o (ii) kung may letrang banyaga, tulad ng <c, f, v, j, x, z>, at iba pa²¹. Sa pagmamarka na banyaga ang salita, ginagamit ang tipong italiko. Sa mga publikasyong pang-akademya, maaaring ihilig at/o itiman ang mga salitang banyaga sa unang tukoy lang.

Mga Halimbawa ng Pagbaybay ng Salitang Hiram

	<i>Panukala</i>	<i>Variant</i>
1. Baybayin at bigkasin sa orihinal na 20 letra ng Filipino.	abstrak, yupemisim, kongklusyon, kontemporari	
2. Baybayin sa orihinal ang mga pangngalang pantangi, bigkasin sa English o sa Filipino.	English, France, American, Germany	
3. Markahan ang hiram na salita kung nasa orihinal na baybay.		
a. Gamitin ang tipong italiko	<i>magdelete, dumelete, deletein, dinelete,</i>	

	Panukala	Variant
b. O guhitan sa ilalim ang hiram na salita.	magdelete, dumelete, deletein, dinelete	
c. Ang mga salitang may banyagang letra (c, f, j, ñ, q, v, x, z, atbp) ay kilala na na banyaga at hindi na kailangang markahan pa na banyaga.	peroxide, carcinogen, vortex	
4. Pag-isahin ang baybay ng <es> at <is> sa unahan ng salita. Gamitin ang <is>.	istilo, iskolar, iskuwela	estilo, eskuwela
5. Iwasan ang pagsingit ng patinig sa pagitan ng kambal-katinig.	prito, planggana	pirito, palanggana
6. Sa mga ugat na may pangunang kambal-katinig (hal., <i>prito</i>), sa pag-uulit, ulitin ang kambal-katinig.	pripituhin, proproblemahin, magsyasyaping	piprituhin, poproblemahin, magsasyaping, magsisyaping
7. Sa mga salitang nagsisimula sa <is>, ang inuulit ay ang <'i>.	mag-i-ispray (o mag'it'ispray) (Ihambing: mag ab antay)	

Malawak ang sakop ng panlahatang tuntunin sa pagbaybay, gaya ng makikita. Gayon man, may mga eksepsiyon. Inaasahang ang listahan ng mga eksepsiyon ay 'pinakakaunti', at ang mga salita sa bawat listahan ay kakaunti.

Ilang Panukalang Pag-aaral

- Isalang sa pagsusulit ang epekto ng mga banyagang letra sa pagbasa. Alin ang mas episyenteng prosesuhin: ang mga salitang may mga letrang <f, v, j, z> o ang katumbas na mga salitang binaybay sa 20 letra ng Tagalog?
- Isalang sa pagsusulit ang tunggalian ng prinsipyong ponolohiya at prinsipyong morpolohiko sa orthography. Alin ang mas madaling prosesuhin: ang mga salitang baybay phonemic (*taumbayan*) o baybay morphemic (*taong-bayan*)?
- Ano ang antas ng **pagtanggap** sa ulirang phonemic orthography, partikular sa (i) pagsasagisag ng impit bilang isang letrang '<', (ii) pagsasagisag ng pailong na pangngala-ngala sa letrang <K>, at (iii) pagsasagisag ng mga tunog na [e, i] sa letrang <i> (hal., *baba*) at ng mga tunog na [o, u] sa letrang <u> (hal., *tutuu*)?

Sa pamamagitan ng mga pagsusulit na ito, at ilan pa, makakatipon tayo ng mga datos na makakatulong sa matalinong paghusga ng mga alternatibong daan.

Paglalogom

(Isinulat sa phonetic orthography):

Simple ang orthography ng Filipino. Ipinakita na magagawa ng isang ulirang orthography ito sa pamamagitan ng pagbabago. Sinuri ang panukala na hiramín ang mga titik at tunog <f, v, j, z>. Naipakita na walang naihanakatwiran na makakatulong

pañhihirám sa intelektwalisasyon at modernisasyon nañ alpabeto at wika', bagkos makapagpapalabo' añ nasabiñ pañhihirám sa kasalukuyañ orthography, na magpapahirap sa gawain nañ mañá nag'aaral sumulat at bumasa. Nagpanukala' nañ mañá gabáy sa pagbaybay, na batay sa pundamentoñ layunin nañ orthography: padaliin añ paghugot nañ kahulugán mulá sa anyo' ng mañá salitá'.

(Isinulat sa phonemic orthography; sumusunod din sa morphemic orthography):

Simple ang orthography ng Filipino. Ipinakita na magagawáñ isáñ uliráñ orthography itú sa pamamagitan nañ iláñ pagbabagu. Sinuri' añ panukala' na hiramín añ mañá titik at tunúg <f, v, j, z>. Naipakita na waláñ naihaiñ katuwiran na makakatuluñ añ pañhihirám sa intiliktwalisasyon at mudirnisasyon nañ alpabit at wika', bagkus makapagpapalabu' añ nasabiñ pañhihirám sa kasalukuyañ orthography, na magpapahirap sa gawain nañ mañá nag'aaral sumulat at bumasa. Nagpanukala' nañ mañá gabáy sa pagbaybay, na batay sa pundamintuñ layunin nañ orthography: padaliin añ paghugot nañ kahulugán mulá sa anyu' ng mañá salitá'.

Apendiks

A. Tumbasan ng Tunog at Letra ng "f, j, v, z" ng English

Letra	Tunog	
f, -ff,	/f/, /v/	fine, off, of
j	/d/, /j/, /'/, Ø	jump, ajar, Hallelujah, Jean, Marijuana
v, -vv	/v/	vine, savvy
z, -zz	/z/, /ts/	zoo, pizzazz, schizo, pizzas

Letra	Tunog	
/f/	f, ph, ff, gh, pph, u	fine, physical, off, laugh, sapphire, lieutenant (British)
/v/	v, vv, f, ph	vine, savvy, of, Stephen
/z/	s, z, x, zz, ss, ze, c (in some dialects)	has, zoo, xylophone, fuzz, scissors, breeze, electricity
/d'/	g, j, dg, dge, d, di, gi, ge, dj, gg	magic, jump, ledger, bridge, graduate, soldier, Belgian, dungeon, Djibouti, exaggerate

C. Mga Halimbawa ng Reporma ng Wika (Mula sa Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Spelling_reform). May listahan ng mga sanggunian ang artikulo, kung nanaisin ng bumabasa na suriing maigi ang mga pahayag.

Pansinin na ang tinutungo ng maraming pagbabago ay tungo sa pagpapasimple hindi pagpapakomplikado ng orthography.

- Chinese(1950s PRC) — reformed the script used to write the standard language by **introducing Simplified Chinese characters** (later adopted by Singapore and Malaysia, but Traditional Chinese characters remain in use in Taiwan, Hong Kong, Macau, and various overseas Chinese communities).
- French (most recent in 1990): **Simpler plurals of composite words**, some

modifications to hyphenation, some changes to accents; The past participle of transitive verbs in combinations with *laissez* (let) is now invariable, it was changed to reflect feminine forms and plural forms beforehand.

- German (1966) — The reform aimed to **systematise the correspondence between sounds (phonemes) and letters (graphemes), and to strengthen the principle that derived forms should follow the spelling of the root form**. Wikipedia (http://en.wikipedia.org/wiki/German_orthography_reform_of_1996)
- Hebrew (1920s) — Modern Hebrew was created from Ancient Hebrew by **simplification of the grammar (especially of the syntax)** according to Indo-European models, coinage of new words from Hebrew roots based on European models, and simplification of pronunciation rules.
- Indonesian – Indonesian underwent spelling reforms in 1947 and 1972, after which its spelling was more consistent with the form of the language spoken in Malaysia (i.e. Malay).

Old spelling	oe	tj	dj	j	nj	Sj	ch
New spelling	u	c	j	y	ny	Sy	kh

- Irish (1940s) — **spelling system greatly simplified** e.g. *Gaedheal* became *Gael*, *Ó Séigheadh* became *Ó Sé*.
- Japanese – ... a Cabinet order in 1946 officially adopted spelling reform, making the spelling of words purely phonetic (with only 3 sets of exceptions) and dropping characters that represented sounds no longer used in the language.
- Portuguese (20th century) — **replaced a cumbersome traditional spelling system with a simplified one** (*asthma*, for instance, became *asma* and *phthysica* became *tísica*)... Subsequent reforms ... to reduce the number of words marked with diacritics ...
- Romanian (19th century) — replaced the Cyrillic alphabet with the Latin alphabet, deprecated hundreds of Slavic in favor of Romance ones.
- Russian – The most recent major reform of Russian spelling was carried out shortly after the Russian Revolution. The Russian orthography was simplified by eliminating four obsolete letters (*c*, *V*, *u*, and *s*) and the archaic usage of the letter *J* (called *yer*, or *hard sign*) at the ends of words, which had originally been a vowel with a sound similar to schwa, but had become silent by the 20th century. ... A notable de-facto modification of spelling is the replacement of the letter **Q** with **5**.
- Turkish (1930s) — language and writing system were reformed starting in the 1920s, to the point that the older language is called by a different name, Ottoman Turkish. The Ottoman alphabet was based on the Arabic alphabet, which was replaced in 1928 by the new, Latin-based Turkish alphabet. **Loanwords of Persian and Arabic origin were dropped in favor of native Turkish words or new coinages based on Turkic roots.**

Mga Tala

¹ Papel na binasa sa 1st Philippine Conference-Workshop on Mother Tongue-Based MLE. Cagayan de Oro City, Philippines, Pebrero 18-20, 2010.

² Pinananatili natin ang orihinal na baybay ng mga hiram na salitang teknikal, tulad ng orthography, phonetic, phonemic, atbp. (batay sa panukala sa Zafra 2005, Zafra 2008, Almario 1993/2009, Komisyon ng Wikang Filipino 2009). Ituturing natin na hiram sa English ang mga salita, hindi sa Espanyol. Palaon nang palaon, ang mga konseptong isasalin ay kuha sa English, at ang magsasalin at babasa ay matatatas sa English. Kung may mga hiram na salita na lalapatan ng baybay sa Filipino, hal., *konsept*, *sistem*, *element*, *bokabulari*, ang baybay ay batay sa bigkas sa English. Sa paglilista sa diksyonaryo ng mga salitang hiram na binaybay sa Tagalog/Filipino, maaaring sabihin na ang *konsepto*, *sistema*, *elemento*, at *bokabulari* ay pangunahing baybay, at ang *bokabularyo*, na batay sa katumbas na salita sa Espanyol, ay alternatibong baybay.

³ Sumangguni sa Coulmas (1991) at Sproat (2000) tungkol sa mga saligang pag-iisip at mga isyu sa orthography.

⁴ For easy learning, the relation between letters and speech segments should preferably be systematic and transparent." (Noteboom 2007). Sa eksperimento nina Zaretsky, atbp (2009), ibinalita nila: "The results indicate that a transparent orthography (Croatian) increases early decoding and encoding skills and they show expected correlations between PA [phonological awareness], vocabulary, and early literacy abilities. English speakers did not show these correlations at the onset of the kindergarten year. We postulate that the nature of the deep orthography requires some instructional time for English-speaking children before PA and vocabulary will show predictive validity for reading acquisition".

⁵ Bakit ang baybay ay "English" at hindi "Ingles"? Pangngalang pantangi ang "English", kayat sumusunod ito sa tuntunin na baybayin sa orihinal ang mga pangalang pantangi. Ang baybay na "Ingles" ay batay sa kondisyong "matagal nang nakagawian". May puwang ng di pagkakasundo sa "matagal nang" samantalang tiyak ang husga kung ang isang pangngalan ay gamit na pantangi o hindi. Pinapaboran sa papel na ito ang tuntunin na madali at tiyak na naisasakatuparan.

⁶ Ginagamit ang sagisag na <> na panaklong ng anyong sulat (<bata>), ang [] na panaklong ng bigkas o tunog ([bata]), ang / / ng anyong phoneme (/bata/).

⁷ Isa pang sinasabing kapansanan ng phonetic at phonemic na baybay: "It is also argued that when people read, they do not in reality try to work out the sequence of sounds composing each word, but instead recognize words either as a whole, or as a sequence of small number of semantically significant units (for example *morphology* might be read as *morph+ology*, rather than as a sequence of a larger number of phonemes). Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Spelling_reform

⁸ Liban na lang kung ang salita ay homophone ng isa pang salita.

⁹ Sa pagbuo ng mga halaw na salita sa pamamagitan ng pag-ulit ng pantig, ang inuulit ay ang unang pantig ng *base*. Sa *magdala*, ang base ay ang ugat na *dala*, kung kaya sa pag-uulit ng pantig: *magdadala*. Sa *magpadala*, ang base ay *padala*, kaya: *magpapadala*, hindi **magpadadala*. At sa *magsipagdala*, ang base ay *sipagdala*, kayat pinapaboran ang *magsisipagdala*, kaysa sa **magsipapagdala* o **magsipagdadala*.

¹⁰ Sa English, asimiletyed sa voicing ang past tense morpheme: <-ed>, na may dalawang tunog: [t] (*walked*) at [d] (*begged*). Gayon din ang morpheme na kailanan: <-es>, na binibigkas na [s], [z], o [Ys] sa regular na banghay, depende sa huling tunog ng kinakabitang salita.

¹¹ Ang assimilation na sinusundan ng deletion ng unang katinig ng ugat ay lalo namang nagtatago ng anyo ng ugat. Maraming pagkaltas ang hindi pinapayagan: **ipanakma* (*ipangdakma*), **ipamakak* (*ipangbakak*), atbp.

¹² Sa totoo, 'mabigat' din ang bigkas sa penultimang pantig ng mga ugat na may anyong cvc.cvc. Patunay na ang diin ay nasa huling pantig ay makikita sa pagbuo ng pandiwang banghay sa -in, na ang diin ay lumilipat sa sumusunod na pantig: *saló* > *saluhin*, *pansín* > *pansinin*.

¹³ Sa kasawiang-palad, hindi naitala ang pangalan ng linguist at ang pamagat ng sanaysay.

¹⁴ May kakitiran ang salitang "salita" sa sipi. Sa pagpapayaman ng wika, ang hinihiram ay mga diwa – konsepto, pag-iisip, pananaw. Hindi kailangang hiram din ang mga salita na kumakatawan sa mga diwa, bagamat maaaring ito ang pinakamadaling paraan sa maraming pagkakataon.

¹⁵ Ang <x> ay may basa na [gz], halimbawa, sa *exact*, *exaggerate*, at /kfl/, halimbawa, *anxious*.

¹⁶ Tunog din ang habol ni Virgilio Almario sa panghihiram ng mga nasabing letra: "... malinaw noon pa ang tindig ng manunulat na ito [si G. Almario] para lamang sa F, J, V, at Z bilang dagdag na titik sa alpabeto dahil ang mga ito ang pangunahing tunog na kailangan sa modernisasyon." (Almario 2008, fn 1, p. 101).

¹⁷ Madalas ding banggitin na makatwirang isama ang mga tunog na [f] at [v], halimbawa, sa Filipino sapagkat may mga wikang Pilipino na may ganitong tunog. Kailangang ingatan ang gamit ng ganitong pangangatwiran, sapagkat maraming mga wikang Pilipino ang may mga tunog na wala sa Filipino, at kung isasama ang isa o dalawang tunog sa dahilang naroon sila sa isa o dalawang wika, walang dahilan para hindi isama ang iba pang mga tunog sa iba pang mga wikang Pilipino, at bigyan sila ng letra, sa orthography ng Filipino.

¹⁸ Ang tinutulan ni Santiago ay ang panukala sa *2001 Revisyon* (Komisyong ng Wikang Filipino 2001) na gamitin ang mga hiram na letra sa mga karaniwang salita. Isinuspendido ng KWF noong

2006 ang pagpapatupad ng *2001 Revisyon*, kayat ang opisyal na baybayan ay iyong nakatala sa *1987 Revisyon*.

¹⁹ Isang eksepsyon ang *kapagdaka* > *kapag daka*, dahil sa wala nang salitang *daka* sa Filipino.

²⁰ Ang wika ay maaari din naman na bumigay kung walang patlang ang asulto. Halimbawa, ang pagbabawal sa sunurang katinig sa unahan ng ugat, na dati'y sinisingitan ng patinig (*prito* > *pirito*, *planggana* > *palanggana*) ay napasuko rin. Bihira nang marinig ang *pirito*, *palanggana*, *tarabaho*, at mga katulad. Katunayan, hindi tinatanggap ang mga hiram sa English na binibiyak ang sunuran: **kalase*, **darayber*, **poroblema*. Kung hindi tinatanggap ang **poroblema* pero tinatanggap ang *poproblemahin*, saan galing ang *po-* ng *poproblemahin*?

²¹ Makikilala ring banyaga ang salita kung may letrang <e> o <o> ito sa unahan o gitnang pantig, halimbawa: penal, renal, seminal, atbp., liban kung ang <e> at <o> ay bunga ng monophthongization: "kelan", "konti", "meron".

Mga Sanggunian

Mga Aklat:

Almario, Virgilio S. 1993, 2009. *F_L_p_no ng mga F_L_p_no*. Manila: Anvil.

Coulmas, Florian. 1991 *The writing systems of the world*. Oxford: Basil Blackwell.

Komisyon sa Wikang Filipino. 2001. *2001 Revisyon ng Alfabeto at Patnubay sa Ispeling ng Wikang Filipino*.

Komisyon sa Wikang Filipino. 2009. *Gabay sa Ortograpiya ng Wikang Filipino*.

Miclat, Mario I. & Romulo P. Baquiran, Jr. (mga patnugot). 1999. *Sangguniang Gramatika ng Wikang Filipino*. Sentro ng Wikang Filipino, Unibersidad ng Pilipinas-Diliman.

Santiago, Alfonso O. & Norma G. Tiangco. 2003. *Makabagong Balarilang Filipino*. Binagong Edisyon. Manila: Rex Book Store.

Sproat, Richard. 2000. *A Computational Theory of Writing Systems* (Studies in Natural Language Processing). Cambridge University Press.

Zafra, Galileo, et al. (mga patnugot). 2005. *Gabay sa Editing sa Wikang Filipino (tuon sa Pagbaybay)*. Sentro ng Wikang Filipino, Unibersidad ng Pilipinas-Diliman.

Zafra, Galileo, et al. (mga patnugot). 2008. *Gabay sa Ispeling*. Sentro ng Wikang Filipino, Unibersidad ng Pilipinas-Diliman.

Mga Artikulo:

Almario, Virgilio S. 2008. "Nakaplanong modernisasyon ng Wikang Filipino". Sa *Adyenda sa Saliksik sa Wika*, Galileo S. Zafra, Sentro ng Wikang Filipino, UP-Diliman.

Linangan ng mga Wika sa Pilipinas (Surian ng Wikang Pambansa). 1987. "Ang alpabeto at patnubay sa ispelling ng wikang Filipino". Kagawaran ng Edukasyon, Kultura at Isports. 1987, Kautusang Pangkagawaran, Blg. 81, 1987.

National Commission for Culture and Arts (NCCA). 2006. "Ulat hinggil sa mga forum sa ispeling". Nasa Almario, Virgilio S. 2008. *F_L_p_no ng mga F_L_p_no*. Manila: Anvil. pp. 229-240.

Nooteboom, Sieb. 2007. "From phonemes to letters or from letters to phonemes?" nasa *Written Language & Literacy*, Volume 10, Number 2, 2007, pp. 129-143(15).

Sibayan, Bonifacio. 1991. "The intellectualization of Filipino." nasa *International Journal of the Sociology of Language* 88, 59-81.

van den Bosch, Antal. 2006. "Spelling space: A computational test bed for phonological and morphological changes in Dutch spelling." nasa *Written Language & Literacy*, Volume 9, Number 1, 2006, pp. 25-44(20).

Venezky, Richard L. 2004. "In search of the perfect orthography". nasa *Written Language & Literacy*, Volume 7, Number 2, 2004 , pp. 139-163(25).

Vernon, Sofia A., Gabriela Calderón, Luis Castro. 2004. "The relationship between phonological awareness and writing in Spanish-speaking kindergartners." nasa *Written Language & Literacy*, Volume 7, Number 1, 2004 , pp. 101-118(18).

Wiese, Richard. 2004. "How to optimize orthography." nasa *Written Language & Literacy*, Volume 7, Number 2, 2004 , pp. 305-331(27).

Zafra, Galileo. 2006. "Ilang tala sa estado at direksyon ng intelekt-tuwalisasyon ng wikang Filipino." Daluyan, tomo III, bilang 1-2 2006, pp. 28-43. Sentro ng Wikang Filipino. Unibersidad ng Pilipinas, Lungsod ng Quezon.

Zaretsky, Elena, Jelena Kuvac Kraljevic, Cynthia Core, Mirjana Lencek. 2009. "Literacy predictors and early reading and spelling skills as a factor of orthography: Cross-linguistic evidence", *Written Language & Literacy*, Volume 12, Number 1, 2009 , pp. 52-81(30).